

Írta: Laki László – Békés Zoltán

A RENDSZERES GYERMEKVÉDELMI TÁMOGATÁSBAN RÉSZESÜLŐK ÉLETKÖRÜLMÉNYEI EGY „PERIFÉRIÁN” ELHELYEZKEDŐ TÉRSÉGBEN

(I. rész)

BEVEZETÉS

1997 tavaszán törvény született egy új gyermekvédelmi intézmény bevezetéséről, mely azt a célt tűzte maga elé, hogy: „...elősegítse a gyermekek családi környezetben történő ellátását, nevelését, és megelőzze a gyermek kiemelését a családból.” Ennek megfelelően rendelkezett arról, hogy amennyiben a gyermeket gondozó családban az egy főre jutó havi jövedelem összege nem haladja meg az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegét – ez az adott időszakban 13.600 forint volt –, és a család képes és alkalmas a gyermek ellátására és nevelésére, úgy a törvény, valamint a települési önkormányzat képviselőtestülete „a jogosult gyermeknek rendszeres gyermekvédelmi támogatást és rendkívüli gyermekvédelmi támogatást folyósít.”

Miután a törvényhozókat és a törvény előkészítésében és végrehajtásában szerepet játszókat természetes módon érdekli az, hogy az általuk bevezetett új törvények a társadalom milyen körét érintik, milyen jellemzőkkel írható le az érintettek társadalmi-gazdasági állapota, vagy hogy az adott célok elérésében az új törvény milyen hatékonysága várható, mi arra vállalkoztunk, hogy egy „periférián” elhelyezkedő térségben megvizsgáljuk azt a társadalmi közeget, amelyre a törvény hatálya kiterjed.

E ponton két dolgot szükséges röviden tisztáznunk: mit értünk a „periférián” elhelyezkedő térség alatt, és az empirikus szociológiai vizsgálat milyen témaköröket érintett.

Ami az első kérdést illeti, a kutatást egy olyan térségben végeztük, amely a magyar kapitalizálódás és iparosodás évszázados folyamatából „kimaradt”, pontosabban ahhoz „gyengén” kapcsolódott. A térséget északon a Budapest-Hatvan-Miskolc, délen a Budapest-Szolnok-Debrecen forgalmi folyosók – vasút és közút – veszik közre, és ezt a két gerincvezetékét néhány kevésbé használt vasúti szárnyvonal köti össze a Jászságban, a Nagykunságban és a Hajdúságban. Ez a térszerkezeti állapot a múlt század második felében alakult ki a kapitalizálódás előrehaladtával és az ezzel együtt járó vasúthálózat kiépítésével, és máig is megoldatlan maradt a térség erre való közvetlen rácsatlakozásának lehetősége. Arról van szó ugyanis, hogy a kapitalista viszonyok kialakulásától kezdve az egyes térségek, mikrokörzetek és települések fejlődése és annak dinamikája egyre inkább e forgalmi folyosókra és gerinchálózatokra való rácsatlakozásától függtek. A falusias térségek fejlődése ott mutatott nagyobb dinamikát, ahol sikerült a gyorsan fejlődő városokhoz, forgalmi és térszerkezeti folyosókhoz csatlakozniuk. Miután ezek az „erővonalak” egyben a gazdaság koncentrációjának az erővonalai is, jelzik a rajtuk kívül eső területek és települések gazdaságilag súlytalanná válását, és az ebben az értelemben vett „perifériává” válását is.

Nos, az általunk vizsgált mikrokörzet települései – Kunhegyesről és körzetéről van szó – egy ilyen viszonylagos zártságot mutató „periférián” helyezkednek el, és sajátos „elmaradottságot” jelenítenek meg. Azt, hogy a vizsgált mikrokörzet nem tartozott a gazdaságilag fejlett vagy iparosodott területek közé, mutatja, hogy 1941-es népszámlálási adatok szerint a jelzett településeken foglalkoztatottak 75-85 százaléka a mezőgazdaságban dolgozott. Azokat a társadalmakat, amelyekben a keresők háromnegyede vagy magasabb aránya a mezőgazdaságban dolgozik „monokulturás mezőgazdaságinak” minősíti a szakirodalom, vagyis e szempontból a körzet egyetlen települése sem lépte át a gazdasági fejlettség – vagy fejletlenség – ezen fokát. (Az iparban és az építőiparban

foglalkoztatottak aránya ekkor 7-10, a többi ágazatban dolgozóké 9-16 százalék között mozgott.) A második világháború befejezését és a kommunista hatalomátvételt követően hosszú ideig nem történt jelentősebb gazdasági beruházás a mikrokörzetben. Ez azt jelenti, hogy csak a hetvenes évek elején telepítenek egy híradástechnikai üzemet Kunhegyesre, mely csúskapacitását a nyolcvanas évek közepére érte el. Ekkor a kimondottan szovjet piacra termelő gyáregységben mintegy 1200 főt alkalmaztak. A fejlődés és az iparosítás következtében a foglalkozási szerkezet jelentősen átalakult az 1941. évihez képest. Az 1990. évi népszámlálás adatai arról tanúskodnak, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 25-48 százalékra esett vissza a jelzett településeken, a terciér szektoré pedig 20-38 százalékra nőtt, és persze ennek megfelelően az iparban dolgozóké is jócskán emelkedett. Csakhogy – a jelzett dinamikus változások ellenére – a 25-48 százalékos korabeli mezőgazdasági foglalkoztatottság még mindig messze elmaradt a hazai 15 százalékos országos átlagtól, nem beszélve az Európai Unió 4-7 százalékos mezőgazdasági foglalkoztatottságáról. Másként fogalmazva: a kétségtelen fejlődés ellenére a relatív „elmaradottság” és a „perifériális” helyzet úgy az országon belül, mint a fejlett országokhoz képest változatlanul megmaradt.

A nyolcvanas évek végi politikai rendszerváltást és gazdasági válságot követően a már említett híradástechnikai üzem bezárták, dolgozóit elbocsátották, és miután a válság más iparvállalatokat, valamint a mezőgazdaságot és a terciér szektort is érintette, számottevő munkanélküliség alakult ki a körzetben. 1992-ben és 1993-ban előfordult, hogy egyes településeken 30-33 százalékos hivatalos munkanélküliséget regisztrált a munkaügyi hivatal, de ha el is tekintünk e „kiugró” értékektől, akkor is elmondható, hogy a mikrokörzet munkanélkülisége folyamatosan kettő-kettő és félszerese volt az országos átlagnak. Tekintettel arra, hogy az elmúlt években jelentősebb beruházásra nem került sor a körzetben, részben alacsony szinten stabilizálódott a foglalkoztatottság, részben a munkanélküliek egyre nagyobb hányada szorult ki tartósan a munkaerőpiacról. Ez utóbbit jelzi például, hogy a regisztrált munkanélküliek 50-78 százaléka már 1995-ben jövedelempótló támogatásban részesült, vagy az, hogy a helyi munkaügyi hivatal a nem regisztrált munkanélküliek számát ekkor közel akkorára becsülte (2400 fő), mint a regisztráltakét (2600 fő). Nagyon vázlatosan, az elmondottakat értjük a hazai kapitalizálódásból és iparosodásból való „kimaradás”, az ahhoz való „gyenge” és „késői” kapcsolódás, továbbá az emiatt történetileg kialakuló és mindmáig megmaradó „perifériális” helyzet és elmaradottság alatt.

Ami a második kérdést illeti, a kutatás célja az volt, hogy feltérképezze azt a társadalmi közeget, amelyre a törvény hatálya kiterjedt. Afelől nem volt kétség, hogy a rendszeres gyermekvédelmi támogatásra jogosultak köre a térségben meglehetősen széles lesz, arról azonban nem voltak pontos adataink, hogy milyen társadalmi rétegeket és csoportokat, milyen összetételű családokat, vagy milyen megélhetési módokat foglal magában az érintettek köre. Ennek megfelelően adatokat gyűjtöttünk a rendszeres gyermekvédelmi támogatásra jogosult családok

- nagyságáról és összetételéről,
- legfontosabb pénzbeli bevételi forrásairól,
- földbirtok-viszonyairól (mint potenciális gazdasági erőforrásról),
- mezőgazdasági gazdálkodási szokásairól,
- lakásviszonyairól és a háztartás felszereltségéről,
- anyagi helyzetének és megélhetésének szubjektív megítéléséről, és a
- családfő szociodemográfiai jellemzőiről.

Az adatokat kérdezőbiztosok vették fel, akik a mintába bekerült családokat otthonukban keresték fel, és a kérdőíveket ott töltötték ki. Emellett mélyinterjúk is készültek, részben az érintett családok közül jó néhányval, részben pedagógusokkal és igazgatókkal, részben a helyi elöljárókkal, jegyzőkkel, gyámügyi előadókkal.

A vizsgálat három településre terjed ki: Kunhegyesre, Tiszaburára és Abádszalókra. Azért esett a választásunk rájuk, mert a vázolt közös „perifériás” helyzeten belül jelentős olyan különbségek is

kimutathatóak köztük, melyek a téma vonatkozásában érdeklődésre tarthatnak számot. Kunhegyes városi rangú település, közel tízezres lélekszámmal, az üzemfelszámolások és leépítések ellenére is a körzet gazdasági központja, továbbá iskolaváros (gimnázium, szakmunkásképző). Tiszaburán számottevő létszámú cigány népesség él, a maga speciális gondjaival, Abádszalók pedig ötezer fős község, jelentősebb ipar és foglalkoztatás nélkül, de némi reménnyel arra, hogy a határában elterülő Tisza-tó idegenforgalmi vonzereje a helyi lakosság gazdaságára, foglalkoztatására és megélhetésére a közeljövőben jótékony hatással lesz. E szempontot is figyelembe véve, a körzetre reprezentatív mintát úgy választottuk ki, hogy abba községenként is feldolgozható elemszám essék. A mintát a rendszeres gyermekvédelmi támogatásra jogosult családok listájából véletlenszerűen választottuk ki, mely listát a helyi eljáróságok bocsátottak rendelkezésünkre. Mint ebből is következik, a mintavételi egység a család volt. Terveink szerint a mintába 520 család került volna, de visszautasítás vagy elérhetetlenség okán végül is 497 családról készült feldolgozható interjú, melyek közül 196 család Kunhegyesen, 151 Tiszaburán és 150 Abádszalókon él. (Megjegyezzük, hogy az adatok ismertetésére főként településenkénti bontásban került sor, tekintettel a lakosság összetételének, foglalkoztatottságának, iskolázottságának stb. településenkénti sajátosságára.)

A CSALÁDFŐ SZOCIODEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI

Úgy gondoljuk, hogy a vizsgált családok helyzetének bemutatását érdemes a családfő szociodemográfiai jellemzőivel kezdeni, ugyanis ezek sok mindent elárulnak magukról a családokról is.

A családok több mint négyötödében (82%) férfi, és mintegy egyötödében (18%) nő a családfő. Ez utóbbi adat a csonka családok arányára utal, mely sem településenként, sem etnikai szempontból nem mutat jelentősebb eltérést.

Az etnikai összetétel – mint jeleztük – azért érdemel figyelmet, mert a vizsgált településeken élnek cigányok – Tiszaburán a lakosság nagyobb részét ők alkotják -, és köztudottan az ő foglalkoztatási helyzetük a legrosszabb. Az adatfelvétel során így gondot fordítottunk a családok etnikai hovatartozásának tisztázására. (A besorolást a helyi pedagógusokból álló kérdezőbiztosok végezték.)

1. tábla

A családfők (családok) etnikai megoszlása településenként (százalékban)

	Kunhegyes	Tiszabura	Abádszalók	Összesen
nem cigány	88,3	31,1	80,0	68,4 „
cigány	11,7	68,9	20,0	31,6
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Mint az 1. tábla tanúsítja, a mintába bekerült családfők közel egyharmada (32%) cigány, ami azonban településenként léptékbeli különbségeket mutat. Vagyis a kunhegyesi alig több mint egytizeddel (12%) és az abádszalóki egyötödével szemben a tiszaburaiak kétharmada cigány. Miután a cigány népességen belül további megkülönböztetést is tettünk, és a „telepen” (a falutól elkülönülten egy tömbben) élőket elkülönítettük a „faluban” (szórványban) lakóktól, mód nyílik arra is, hogy a köztük esetlegesen fennálló eltéréseket is figyelemmel kísérhessük. Adataink szerint az egyharmadnyi cigány család többsége (21%) a településeken szórványban, míg a többi (11%) „telepen” él, és miután ez utóbbiak néhány család kivételével mind Tiszaburán laknak, e népességcsoport sajátosságait az adott településre jellemzőnek tekinthetjük.

A családfő életkora kapcsán – lásd a 2. táblát – említést érdemel, hogy szinte minden életkori csoport jelentős arányban képviselve van, vagyis abból az elesettségből, amit a rendszeres

gyermekvédelmi támogatásra való jogosultság jelent a 21 év alatti családfőktől a 46 év felettiéig, egyetlen életkori csoport sem képes függetleníteni magát. Ez általános „szegénységre” utal. Ugyanakkor az is jól kivehető, hogy amíg az életkori szerkezet Kunhegyesen és Abádszalókon az „idősebb”, a 31 év feletti családfők irányába tolódik el, addig Tiszaburán számottevő (41 %) a 30 év alatti „fiatalok” aránya. Amennyiben az életkori megoszlást cigány – ezen belül „telepen” és „faluban” élő -, illetve nem cigány bontásban nézzük, akkor még az előbbieknél is jelentősebb különbségeket figyelhetünk meg. Ugyanis amíg a „telepen” élő cigány családfők háromötöde (59%) 30 év alatti fiatal, addig a „faluban” élő cigány családfőknek már csak kétötöde (39%), a nem cigány családfőknek pedig csupán egyötöde (19%). Mindez arra látszik utalni, hogy a vizsgált „szegény” lakossági csoportban a gyermekvállalási szokások nemcsak etnikailag mutatnak számottevő eltéréseket, hanem a cigány népességen belül is, ez esetben olyan komplex mutató mentén, amelyet a lakás településen belüli etnikailag elkülönülő és zárt volta jelez.

2. tábla
 A családfők életkori megoszlása településenként
 (százalékban)

Életkori csoport	Kunhegyes	Tisza bura	Abádszalók	Összesen
20 év alatti	-	4,0	-	1,2
21-25 éves	6,6	16,7	8,7	10,3
26-30 éves	16,4	20,0	10,0	15,5
31-35 éves	19,9	14,0	22,7	19,0
36-40 éves	20,9	23,3	22,7	22,2
41-45 éves	19,4	12,7	17,2	16,7
46 év feletti	16,8	9,3	18,7	15,1
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A rendszeres gyermekvédelmi támogatásra jogosult családfők zömének rendkívül alacsony az iskolázottsága. Egyfelől – lásd a 3. táblát- magas köztük az alapiskolát sem befejezettek aránya (12%), másfelől a csupán általános iskolát végzettké (32%), ami egyben jelzi a szakképzetlenek szintén magas arányát. De a szakmunkás végzettségűek (42%) munkaerő-piaci alkupozíciói sem túl jók, hiszen ez az iskolatípus, illetve az itt szerzett bizonyítványok a rendszerváltást követően ugyancsak jelentősen leértékelődtek. Bizonyos szakmákban nem lehet elhelyezkedni, és miután a szakmaszerkezet csak nagyon lassan követte a gazdaság változásait, sok szakterületen még a kilencvenes évek közepén is folyt a képzés, jóllehet ezekre már nem volt kereslet Így aztán a vas- és fémmegmunkáló, a karbantartó, növénytermesztő és állattenyésztő vagy az építőipari szakmákban a 25 év alatti fiatal családfők csak úgy nem tudnak elhelyezkedni, mint a 36-40 vagy a 41-50 év közötti képzőkorúak.

3. tábla

A családfők legmagasabb iskolai végzettsége településenként (százalékban)

Iskolai végzettség	Kunhegyes	Tiszabura	Abádszalók	Összesen
ismeretlen	1,1	3,3	2,0	2,1
befejezetlen általános	4,6	21,9	11,3	11,9
nyolc általános	24,5	41,1	34,0	32,4
szakmunkásképző	50,5	30,4	42,0	41,8
gimnázium	9,2	0,7	2,0	4,4
szakközépiskola, technikum	8,1	2,6	6,7	6,0
főiskola, egyetem	2,0	-	2,0	1,4
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

4. tábla

A családfők gazdasági aktivitásuk szerint – településenként (százalékban)

A családfő „mit csinál”	Kunhegyes	Tiszabura	Abádszalók	Összesen
állásban van	46,4	23,2	43,4	38,4
alkalmi munkát végez	1,0	7,9	2,7	3,6
munkanélküli járadékban részesül	6,6	4,6	4,0	5,2
jövedelempótló támogatásban részesül	18,4	29,8	15,3	20,9
közhasznú foglalkoztatásban részesül	-	1,4	4,0	1,6
átképzésben vesz részt	1,0	-	-	0,4
GYES-en, GYED-en van	4,1	7,9	5,3	5,6
leszállékolt, nyugdíjas	16,8	13,3	16,7	15,7
háztartásbeli	1,0	4,6	2,0	2,4
eltartott, otthon van	3,6	7,3	3,3	4,6
egyéb	1,1	-	3,3	1,6
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A hivatkozott tábla a települések közti különbségekről is árulkodik. Arról például, hogy Abádszalókon és Tiszaburán léptékekkel magasabb a befejezetlen alapiskolát (sorrendben: 11 és 22 százalék), valamint a nyolc általánost (34 és 41 százalék) végzetek aránya, mint Kunhegyesen, ahol pedig szintén nem alacsony (25 százalék). A foglalkoztatottság és a keresetek alacsony szintjére utal ugyanakkor az, hogy ez utóbbi településen az érettségizettek és az ennél is magasabb végzettségűek teszik ki a vizsgált „szegény” csoport családfőinek közel egyötödét (19%).

A cigány – ezen belül a „telepen” és a „faluban” élő –, illetve nem cigány bontás e vonatkozásban is beszédes különbségekről árulkodik. Elsősorban is arról, hogy amíg a nem cigány népességen belül 6 százaléknyi az általános iskolát sem befejezettek aránya, addig a „faluban” lakó cigányok között már 21, a „telepiek” között pedig 30 százalék. És amíg a nem cigány családfők között egynegyednyi (24%) a csak nyolc osztályt végzettké, addig a „faluban” élő cigány családfőknél már 48, a „telepen” lakóknál pedig 52 százalék. A szakmunkás-végzettségük aránykülönbsége szintén léptékbeli, amennyiben a „telepen” lakó cigány családfők egytizedével (11 %) szemben a „faluban” élő cigány családfők között már 28, a nem cigány családfők között pedig 51 százaléknyi a szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezők száma. E három „szegény” csoport közül tehát a „telepen” élő családfők

a legiskolázatlanabbak, és köztük a legkevesebb a szakképzettek aránya, következésképpen az ő munkaerő-piaci pozícióik a legrosszabbak.

Adataink szerint a családfők gazdasági aktivitása messze elmarad a népesség egészére jellemző, egyébként sem túl magas szinttől. Ugyanis – mint a 4. tábla is tanúsítja – a dolgozók, pontosabban az „állásban lévők” aránya köztük nem éri el a kétötödöt (38%) sem, míg a többi családfő, vagyis a kérdezettek többsége kiszorult vagy kivonult (önként, illetve kényszerből) a hivatalos munkaerőpiacról, és nem az innen származó jövedelmeiből tartja el családját.

Ha a 4. táblában közölt tevékenységeket nagyobb, de e szempontból még homogénnek tekinthető csoportokká vonjuk össze, akkor az „állásban lévők” (38%) mellett a „hivatalosan munkanélküliek” (28%), a „nem hivatalosan munkanélküliek” – alkalmi munkások, háztartásbeliek, eltartottak – (10%), a „GYES-en, GYED-en lévők” (6%) és a „leszázálekoltak, nyugdíjasok” (16%) alkotják a jelentősebb csoportokat. Amennyiben a „hivatalos” és a „nem hivatalos” munkanélkülieket összevonjuk – közös jellemzőjük a munkaerőpiacról való tényleges kiszorultság –, úgy az „állásban lévők” mellett ők, a „ténylegesen munkanélküliek” teszik ki a második legnépesebb csoportot (38%).

E csoportosítást használva a településenkénti bontásban azt találjuk, hogy a rendszeres gyermekvédelmi támogatásra jogosult családok családfőinek a megoszlása Kunhegyesen és Abádszalókon mutat hasonló eloszlást, mely eloszlás azonban jelentősen eltér a tiszaburaitól. Az előbbi két településen ugyanis a családfők 43-46 százaléka volt „állásban” a kérdés idején, 31-32 százaléka „ténylegesen munkanélküli”, 4-5 százaléka „GYES-en” stb., és 17 százaléka „leszázálekolt” volt. Tiszaburán viszont az „állásban lévők” aránya nem érte el az egynegyedét (23%), a „ténylegesen munkanélküliek” ezzel szemben meghaladta a családfők felét (56 %), míg a „GYES-en lévők” 8, a „leszázálekoltak” 13 százalék volt.

Mindez előrevetíti, hogy a már többször is alkalmazott cigány-nem cigány bontásban még számottevőbb különbségek lesznek. Ez valóban így is van, hiszen a gazdasági aktivitási és jövedelemhez-jutási struktúrák alapvetően eltérnek egymástól. A „telepen” élő cigány családfők között a „ténylegesen munkanélküliek” vannak a legtöbben (68%), őket a „GYES-en, GYED-en lévők” (17%), majd a „leszázálekoltak” (10%) követik, és csak végül, mindössze 4 százalékkal következnek az „állásban lévők”. Jóllehet a „faluban” élő cigány családfők többsége is „ténylegesen munkanélküli” (57%), de köztük a „leszázálekoltakkal” (19%) csaknem szoros arányban találunk „állásban lévőket” (17%), míg a „GYES-en lévők” súlya az előbbi csoportokéhoz képest töredék (6%) csupán. Végül a nem cigány családfők körében az „állásban lévők” vannak többségben (50%), őket a „ténylegesen munkanélküliek” (29%) és a „leszázálekoltak” (15%) követik, majd a „GYES-en lévők” (4%) zárják a sort. Bár már az elmondottak is jelzik a „szegény” csoporton belüli lényeges különbségeket, talán nem felesleges hangsúlyozni e struktúrák bizonyos elemei létrejöttének és működésének néhány összefüggését. Egyrészt azt, hogy mind a „telepen”, mind a „faluban” élő cigány családfők között nagyon magas (33-35%) a jövedelempótló támogatásban részesülők száma, jelezvén a munkaerőpiacról tartósan kiszorultak létszámát, továbbá a munkaügyi hivatal és a helyi előljáróságok azon erőfeszítéseit, hogy az érintettek közül – akiknek csak módjuk van rá – a lehető leghosszabb ideig folyósíthassák a munkájuk után járó segélyek valamilyen formáját. Másrészt azt, hogy az előljáróságok láthatóan más típusú munka utáni járadékok megszerzését is célul tűzték ki, vagyis akiknél módot találtak rá, lehetővé tették a „leszázálekoltást” vagy a „nyugdíjazást”, ami kevéske, de biztos havi pénzbevéttel jár. Úgy tűnik, hogy erre leginkább a „faluban” élő cigány és nem cigány családfőknél volt lehetőség, és legkevésbé a „telepen” élők esetében. Ezt támasztja alá az is, hogy ez utóbbi csoporton belül legmagasabb az „eltartott és otthon lévő” családfők aránya (13%), a „háztartásbeliek” (7%), a „GYES-en” lévők (17%), továbbá az „alkalmi munkából” élők (15%). Tehát azoké, akiknek nincs annyi munkában eltöltött ideje, hogy azt az állami segélyezésben javukra lehetett volna fordítani. Vagy azért nincs, mert a manifeszt munkanélküliség megjelenése előtt nem tudtak valamely jogosultság megszerzéséhez elegendő munkában eltöltött időt összeszedni, vagy

azóta nem tettek erőfeszítéseket a segélyezés folytonosságának megtartására, vagy a kilencvenes években pályakezdőként nem tudtak, esetleg nem akartak álláshoz jutni, és a saját munkanélküliségüket, családalapítási és/vagy gyermekvállalási döntésüket a megélhetésük és a gyerekek felnevelésének „minőségi” szempontjával nem hozták kapcsolatba.

Adataink tanúsága szerint a családfő iskolai végzettsége és gazdasági aktivitása között szoros kapcsolat mutatható ki, amennyiben az iskolázottság növekedésével az „állásban lévők” aránya is emelkedik. Így, amíg a befejezetlen alapiskolát végzettek közül csupán 3 százalék, a nyolc általánossal rendelkezőknek alig több mint egyötöde (23%) „dolgozott”, addig a szakmunkás-végzettségűeknek a fele (53%), az ennél is magasabb iskolázottságúaknak pedig már 60-80 százaléka volt állásban. Ez az összefüggés a már jelzett cigány-nem cigány bontásban is fennáll.

Mint jeleztük, a családfők közel kétötöde „állásban” volt a vizsgálat időpontjában. Az iskolai végzettségnek megfelelően közülük a legtöbben nem-mezőgazdasági szakmunkásként (30%), illetve nem-mezőgazdasági betanított és segédmunkásként (24%) dolgoztak. Népesebb csoportot alkot még a mezőgazdasági fizikai munkásoké (15%), továbbá a vállalkozóké (17%), pontosabban azon „önfoglalkoztatóké” akik a településeken iparosként, kereskedőként vagy egyéni gazdaként igyekeztek megélni és családjukat eltartani. A dolgozó családfők egytizedét (12%) szellemi munkakörben foglalkoztatták.

Az összes „állásban lévő” egytizedét kitevő cigány családfő foglalkozási szerkezete némileg eltér ettől, amennyiben köztük a nem mezőgazdasági és mezőgazdasági segéd- és betanított munkások vannak túlsúlyban.

A mikrokörzetben és az egyes településeken kialakult foglalkoztatási állapotokra jellemző, hogy a dolgozók mintegy háromnegyede (73%) lakóhelyén van állásban. Ez azt jelenti, hogy a korábban jelentős ingázás erősen lecsökkent, hiszen mind a három településen a dolgozóknak csupán 11-14 százaléka ingázik naponta, 6-10 százaléka hetente és 3-6 százaléka még ennél is ritkábban. A vizsgálat idején nem dolgozó családfők többsége előzőleg főként szakképzetlen munkásként vállalt állást. Például a „munkanélküli járadékban” vagy a „jövedelem pótló támogatásban” részesülők – sorrendben – 46 és 66 százaléka előzőleg nem mezőgazdasági segéd- vagy betanított munkás volt, mint ahogy a „leszázalékoltak” közt is a legnagyobb részt ők (38%) és a mezőgazdasági szakképzetlenek (19%) együttesen alkották.

A munkanélküli családfők ezen állapotáról érdemes megjegyezni, hogy döntő többségük tartósan kiszorult a munkaerőpiacról. Ugyanis arra a kérdésre, hogy „mióta munkanélküli”, a válaszadók közel kilenc-tizede (87%) válaszolta azt, hogy egy évnél hosszabb ideje. Ha a két évnél régebben munkanélkülieket tartjuk „tartós” munkanélkülieknek, akkor a válaszadók közel háromnegyede (72%) sorolható ide, de ha a négy évnél régebbiket, még akkor is az érintettek fele (52%). A cigány-nem cigány bontás az előbbieket rosszabb helyzetét jelzi, hiszen amíg a nem cigány családfőknek csak mintegy kétötöde munkanélküli négy évnél hosszabb ideje, addig a „telepen” és a „falun” élő cigány családfőknek már közel háromötöde-kétharmada. Ez olyan hosszú idő, melyet csak nagyon kevesen képesek a volt munkavállalók közül a munkához való viszony komolyabb sérelme és deformálódása nélkül átvészalni.

A vizsgált családokról, pontosabban család-háztartásokról többféle adatot is felvettünk. Mindenekelőtt azt igyekeztünk tisztázni, hogy az érintett családok hány gyermek után tettek szert a rendszeres gyermekvédelmi támogatásra való jogosultságra.

Talán meglepő – lásd az 5. táblát –, de a családok zöme (68%) számára egy, illetve két gyermek után jár a támogatás: az előbbieket aránya a mintában 31, az utóbbiaké 37 százalék. Az ennél népeesebb gyermekszámú egyharmadnyi család között is a háromgyerekesek dominálnak (21 %), míg a négy-, illetve öt- vagy több gyermekesek súlya nem túl magas, és nagyjából azonos: 6 és 5 százaléknyi. Ez tehát azt jelenti, hogy a családok többsége egyáltalán nem a magas gyermekszám miatt – ha a

családonkénti egy vagy két gyermeket nem tekintjük annak – nyert jogosultságot eme állami támogatásra, hanem más okok miatt.

5. tábla

A család-háztartások megoszlása a támogatásra jogosult eltartott gyermekek száma szerint településenként (százalékban)

A fiatalkorú eltartottak száma	Kunhegyes	Tiszabura	Abádszalók	Összesen
egy fő	36,4	30,5	24,6	31,1
két fő	39,0	27,8	42,7	36,8
három fő	14,9	27,8	21,4	20,7
négy fő	6,2	4,6	7,3	6,0
öt vagy több fő	3,5	9,3	4,0	5,4
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A gyermekszám ugyan jelentősen eltér egymástól a cigány és a nem cigány családok esetében, azonban figyelemreméltó, hogy mind a „telepen”, mint a „faluban” élő cigány családoknak is a fele (48-50%) egy vagy két gyermek után szerzett jogosultságot erre az állami segélyre. (Körükben a négy vagy ennél népesebb gyermekszám után támogatást kapott családok aránya a „telepen”, illetve a „faluban” lakók között, illetve 17 százalék. Összehasonlításként a nem cigány családok megoszlása: az egy és kétgyermekesek aránya 76, a három gyermekesé 16, a négy- vagy többgyermekeseké pedig 8 százalék.) A családok többsége (74%) 14 éven aluli gyermek vagy gyermekek után kapja a támogatást. Több mint egynegyedükben (27%) csak bölcsődés vagy óvodás korú, egyötödükben (22%) csak általános iskoláskorú, és további egynegyedükben (24%) mindkét korosztálybeli gyermekek is vannak. Figyelemre méltó, hogy az érintett családok idősebb gyermekei között a szakmunkásképzőkbe járók vannak túlsúlyban (14%) a gimnáziumokban vagy szakközépiskolákban (10%) tanulókkal szemben. Olyan családokat pedig, ahol főiskolások vagy egyetemisták is vannak, alig találunk (7 család). Ez utóbbi adatok az iskolai (továbbtanulási) szelekció társadalmi összefüggéseire utalnak, ami a cigány-nem cigány bontásban még láthatóbbá válik. Nevezetesen: a „telepen” élő cigány családok között elvétve (4%) akad olyan, amelyikben középfokú oktatásban részesülő gyermek is lenne. Ettől eltérően a „faluban” lakó cigány családok közel egyötödében (18%) már szakmunkástanulókat és 3 százalékában középiskolába járókat is találunk. A nem cigány családok körében még „kedvezőbb” a helyzet, hiszen a támogatásra jogosult fiatalok 15 százaléka szakmunkásképzőben, 13 százaléka középiskolában és 2 százaléka felsőfokú tanintézetben folytat tanulmányokat. Mindezek tehát azt mutatják, hogy az iskolázási és így az életesélybeli különbségek még e „szegény” csoporton belül is léptékbeli lehetnek, tekintettel arra, hogy a „telepen” élő családok zöme még a szakmunkásképzőig sem tudja eljuttatni a gyermekeit. Természetesen azt is látnunk kell, hogy a szakmunkásképzés „leértékelődése” miatt egyáltalán nem garantált az ezt elvégzők munkába állása, és aligha véletlen, hogy az érintett családok gyermekei között az itt tanulók vannak többségben. (Felhívánk a figyelmet arra, hogy a rendszeres gyermekvédelmi támogatásra jogosultságot adó gyermekszám és a tényleges gyermekszám a családok egy részénél eltér egymástól, és így van, ahol emiatt a „hivatalosnál” jobb, másutt rosszabb a helyzet. Jobb, ahol már dolgozik egy vagy két 18-19 éves gyermek, és rosszabb, ahol 20 éven felüli gyerek(ek) sem találnak munkát.) Igyekeztünk azt is feltárni, hogy az érintett családokat milyen rokoni összetétel jellemzi, vagyis a szűkebb, a szülő(k)ből és gyermek(ek)ből álló családmag mellett mások is élnek-e velük közös háztartásban, és ha igen, kik.

Nos, adataink szerint – lásd a 6. táblát – a rendszeres gyermekvédelmi támogatásra jogosult családok döntő része az együtt élő szülőkből és gyermek(ek)ből (69%), vagy a családfőből (az egyik szülőből) és gyermekéből/gyermekeiből (14%) álló háztartásban él.

6. tábla

A család-háztartások rokonai összetétele településenként (százalékban)

A háztartás rokonsági összetétele	Kunhegyes	Tiszabura	Abádszalók	Összesen
családfő (egyik szülő)+gyerek(ek)	16,5	12,6	10,7	13,5
szülők+gyerek(ek)	71,6	62,9	70,0	68,5
családfő+gyerek(ek)+családfő szülei is	1,0	2,0	2,7	1,8
szülők+gyerek(ek)+szülők szülei is	3,6	9,9	7,2	6,7
családfő vagy szülők+gyerek(ek)+ a szülők testvére(i) is	4,6	6,6	4,6	5,2
családfő vagy szülők+gyerek(ek)+ más rokonok, ismerősök is	2,7	6,0	4,8	4,3
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Ezeknél gyakoriak még a háromgenerációs, vagyis a nagyszülőt vagy nagyszülőket (9%) is magában foglaló együttélési formák, továbbá ahol a családfő vagy valamelyik szülő testvére is (5%) velük él. A háztartásoknak csak egy töredékében (4%) találunk e rokonsági fokokon is túlmutató együttéléseket. A fenti tábla ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy Tiszaburán a másik két településtől eltér a háztartások szerkezete, hiszen itt a legalacsonyabb a szülő(k)ből és gyermek(ek)ből állók aránya (63%), és itt a legmagasabb a más rokonokkal vagy nem rokonokkal együtt élőké (25%). Ez a cigány háztartások eltérő együttélési formáira utal, ugyanis amíg a nem cigány családokban a szülőkből és gyermekekből álló forma dominál (72%), addig ennek aránya a „faluban” élő cigány családoknál 65, a „telepen” élők esetében csupán 54 százalék. Ennek megfelelően a „telepen” lakó cigány háztartásokban a másik két csoportnál (13-14%) magasabb a családfőből és gyermekéből álló (19%), illetve a szűkebb vagy tágabb rokonsággal (27%) egy háztartást alkotó forma.

Adataink tanúsága szerint – lásd a 7. táblát – a család-háztartások zöme három-, négy-, illetve öttagú: sorrendben 18, 35 és 27 százalék. Az ennél kisebbeké, vagyis a kéttagúaké mindössze 7 százalék, jelentősebb viszont a hattagúaké (10%) és az ennél is népesebbeké (10%). A tiszaburai adatok a cigány háztartások nagyságbeli eltéréseire is utalnak, amit az eszerinti bontás alátámaszt. Ugyanis amíg a nem cigány háztartásokban a domináns családnagyság a négyfős (41 %) – és közel azonos arányú a három- (20%), illetve az öt főből állóké (18%) – addig a „faluban” élő cigány háztartásokban a négyes ötfősök együttesen alkotják a domináns háztartásnagyságot (sorrendben 27 és 29 százalék). A „telepen” lakók esetében viszont nem is beszélhetünk domináns háztartásnagyságról, mivel meglehetősen esetleges az eloszlás. Ennek az az oka, hogy a „faluban” élő cigány és nem cigány család-háztartások zöme térben és rokonsági együttélésben is jól elkülönül egymástól, a „telepen” lakóknál azonban sem a térbeli elkülönülés, és ebből adódóan sem a háztartások gazdálkodása, illetve az ezekbe való tartozás nem mindig ilyen átlátható és világos. Pontosabban ezek nem minden esetben tisztázhatók egyértelműen. Mindenesetre a „telepen” élők körében a legmagasabb a hat vagy több személyből álló háztartások aránya (35%), ami a nem cigány népesség körében a legalacsonyabb (15%). (A „faluban” lakó cigány háztartások e két érték között helyezkednek el (26%).)

7. tábla

A család-háztartások nagyság szerinti megoszlása településenként (százalékban)

A háztartásokban élők száma (fő)	Kunhegyes	Tiszabura	Abádszalók	Összesen
két fő	7,7	7,2	4,7	6,6
három fő	20,9	16,6	16,0	18,2
négy fő	38,3	25,2	39,3	34,6
öt fő	16,8	26,5	20,0	20,7
hat fő	8,7	9,3	11,3	9,7
hét vagy több fő	7,6	15,2	8,7	10,2
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

8. tábla

A család-háztartások megoszlása az állásban lévő személyek száma szerint településenként (százalékban)

Az állásban lévő személyek száma (fő)	Kunhegyes	Tiszabura	Abádszalók	Összesen
nincs állásban lévő személy	41,3	74,8	46,7	53,1
egy fő	43,4	18,5	40,0	34,8
két fő	12,8	6,0	11,3	10,3
három vagy több fő	2,5	0,7	2,0	1,8
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

9. tábla

A család-háztartások megoszlása a különböző kereső és eltartott csoportok szerint településenként (százalékban)

A család-háztartás összetétele a keresők és eltartottak csoportjai szerint	Kunhegyes	Tiszabura	Abádszalók	Összesen
„állásban lévők” és „tanuló eltartottakból” áll	11,2	2,7	8,7	7,9
„egyéb keresőkből” és „tanuló eltartottakból” áll	30,6	44,0	32,0	35,1
„állásban lévők” és „egyéb keresőkből” és „tanuló eltartottakból” áll	39,8	20,7	37,3	33,3
„állásban lévők” és „tanuló” és „nem tanuló eltartottakból” áll	5,6	2,0	4,0	4,0
„egyéb keresőkből” és „tanuló” és „nem tanuló eltartottakból” áll	5,6	22,7	10,7	12,3
„állásban lévők” és „egyéb keresőkből”, „tanuló” és „nem tanuló eltartottakból” áll	2,6	2,7	2,0	2,4
minden egyéb	4,6	5,2	5,3	5,0
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülő család-háztartások több mint a felében (53%) – lásd a 8. táblát – nincs „állásban lévő”, vagyis hivatalosan dolgozó személy. A tiszaburai 75 százalékos arány már utal arra, hogy ez a megoszlás a cigány-nem cigány bontásban mutat igazán léptékbeli különbségeket. És valóban, amíg a nem cigány háztartásoknak „csupán” kétötödében (39%)

nincs dolgozó családtag, addig a „faluban” élő cigány háztartásoknak már közel négyötödében (78%), a „telepen” lakókének pedig 96 százalékában.

Mint a fenti tábla is tanúsítja, a dolgozó személlyel bíró háztartások többségében (35%) is mindössze egy személy van „állásban”, így a vizsgált családok körében rendkívül alacsony (10%) a két-, és szinte elhanyagolható a három-keresősek (2%) aránya. A közölt adatokból következően a dolgozók megoszlása cigány-nem cigány bontásban számottevően eltér egymástól, és nemcsak azért, mert az utóbbi családok többségében (60%) van kereső, szemben a „faluban” (22%), illetve a „telepen” élő cigány (4%) családokkal, hanem azért is, mert főként azokban a család-háztartásokban van több kereső is, ahol a családfő maga is dolgozik.

A család-háztartások helyzetének megítélése szempontjából fontos tény, hogy azok közel felében (45%) hivatalosan munkanélküliként regisztrált személy is található. Figyelemre méltó, hogy ennek a megoszlása nem követi a cigány-nem cigány bontásban megszokottat, ugyanis a legtöbb regisztrált munkanélküli nem a „telepen” élő cigány háztartásokban (46%), hanem a „faluban” lakóknál (58%) van. (A nem cigány háztartások 41 százalékában szintén van regisztrált munkanélküli.) Jóllehet a „tényleges munkanélküliek” – ide soroltuk a „regisztráltak” mellett az „alkalmi munkából élőket”, a „háztartásbelieket” és az „otthon lévőket” is – aránya a „regisztráltakéhoz” képest jelentősen megnő (az összes háztartás közel háromötödében (58%) találunk ilyeneket), a fenti trend nem változik lényegesen. Adatszerűen: a „telepen” élő cigány háztartások 70 százalékával szemben a „faluban” lakó cigány családok 75 százalékában van „ténylegesen munkanélküli”. (A nem cigány háztartásokban a „tényleges munkanélküliek” aránya 50 százalék, vagyis itt is növekedésről beszélhetünk.)

Az elmondottak azonban csak részben jelentik azt, hogy a „telepen” élő cigány családok a „faluban” lakó cigány és nem cigány háztartásoknál kevésbé érzékenyek a munkanélküliségre és az adminisztratív regisztrációra. Inkább arról van szó, hogy ők az integrációt és a regisztrációt nem elsősorban a munkavállaláson, hanem az állampolgári jogon járó központi juttatásokon keresztül igyekeznek tartalommal megtölteni, ami mögött az előbbiektől részben vagy teljesen eltérő megélhetési stratégiák rejlenek.

Ha az egyes háztartásokban élőket életkoruk, gazdasági aktivitásuk és ennek megfelelő jövedelemforrásaik alapján besoroljuk, akkor négy jól elkülöníthető kategóriát kapunk: az „állásban lévőket” (a munkájuk után kapják a jövedelmüket), az „egyéb keresőket” (nem dolgoznak, de munkanélküliségük, leszázalékoltságuk, nyugdíjas voltak, vagy gyerekek (GYES stb.) után kapják jövedelmeiket), a „tanuló eltartottakét”, és a „nem tanuló eltartottakét (bármilyen korúak, azonban nem dolgoznak (pl. háztartásbeliek, otthon vannak), és nincs jövedelmük).

Nos, e besorolás figyelembevételével azt találjuk, hogy a vizsgált családok zöme két típus körül sűrűsödik; legtöbbszörben (35%) nincs dolgozó családtag, így „egyéb keresőkből” és „tanuló eltartottakból” áll, és közel ugyanennyiben (33%) van „állásban lévő”, aki(k) „egyéb keresőkkel” és „tanuló eltartottakkal” él együtt. E domináns típusok mellett találunk másokat is, melyek közül magasabb arányban fordulnak elő (12%) az „egyéb keresőkből” és „tanuló”, valamint „nem tanuló eltartottakból” álló együttélési formák, illetve olyanok is, ahol az „állásban lévő” sem tudnak „tanuló” gyermekeiknek (8%) elfogadható életkörülményeket teremteni.

A tiszaburai adatok szerkezete e téren is a cigány családok eltérő együttélési formáira hívja fel a figyelmet, hiszen mind az „egyéb keresőkből” és „tanuló eltartottakból” (44%), mind az „egyéb keresőkből”, „tanuló” és „nem tanuló eltartottakból” (23%) álló háztartástípusok a kunhegyesinél és az abádszalókinál lényegesen magasabb arányban fordulnak elő. A cigány-nem cigány bontásban aztán ezek az eltérések jól láthatókká válnak. Ugyanis úgy a „telepen”, mint a „faluban” élő cigány családok esetében ezek az együttélési formák dominálnak: az „egyéb keresőkből” és „tanuló eltartottakból” állók aránya a fenti felsorolás sorrendjében 52 és 46, az „egyéb keresőkből”, „tanuló” és „nem tanuló eltartottakból” állóké pedig 26 és 28 százalék. Vagyis ezek többségében nincs „állásban lévő” személy a háztartásokban. Ettől eltérően a nem cigány háztartásokban az „állásban lévőkből”, „egyéb

keresőkből” és „tanuló eltartottakból” álló együttélési forma a legnépesebb (42%), ezt követi az „egyéb keresőkből” és „tanuló eltartottakból” álló típus (29%). Adataink szerint a gyereke(ke)t megfelelően ellátni nem tudó dolgozó szülő(k) – az „állásban lévőkből” és „tanuló eltartottakból” álló típus – szintén a nem cigány családokra jellemző.